SÖRMLANDSLÅTEN

Medlemstidning för Södermanlands Spelmansförbund Nr 4 1999

Många barn

På en av bokhyllorna i spelmansförbundets arkiv sitter en liten gubbe och blickar ner på besökarna. Det är Matts Mattsson i Mellösa som snidat ett porträtt av Edvard Pettersson från Skebokvarn.. Ja, det är efter honom som vi har Edvards vals, en vanlig låt på de sörmländska spelmansstämmorna.

Edvard och hans bror Erik finns dokumenterade i arkivet och de tillhör båda en stor spelmansfamilj ifrån Fogdö. Att familjen var stor framgår av följande berättelse om deras far:

> Pettersson på Vela – en arrendator under Hesselbyholm – kom till godsägaren för att betala sitt arrende och då ville han ha anstånd, för han kunde inte betala alltihop.
> - Men varför måste ni ha det, sa godsägarn.
> - Ja, jag har så stor familj, så jag klarar inte av det.
> - Hur många barn har ni då?
> - Det vet jag inte, sa Pettersson. Dom står inte still så länge att jag kan räkna dom.
>
> *(Ur intervju med Alice och Helge Bergström, Vansö. Södermanlands Spelmanaförbunds arkiv)*

Omslagsbild: Matts Mattssons skulptur av Edvard Pettersson *foto: Ingemar Skoglund*

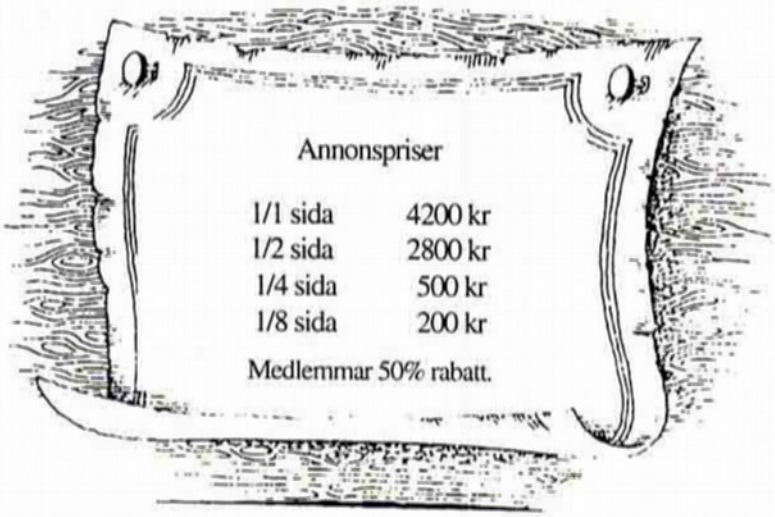

Innehåll

Många barn

Ordföranden har ordet 2

Från Verbivika till Trelleborg 3

Spelmän i Sörmland 6

Judas med pungen 9

Vansö julspel 10

Stämmor och träffar 16

Ansvarig utgivare:
Ingemar Skoglund
Redaktionsadress:
Johansv. 16, 151 39 Södertälje
Fax 08-550 973 20
e-post: se hemsidan

Ordföranden har ordet

Välkomna till årtusendets sista nummer av Sörmlandslåten. Att vi skall gå in i ett nytt årtusende är ju intressant för oss alla och vi är ju de enda nu levande som kommer att uppleva ett sånt årsskifte. Vi vet ju att världen kan gå under , det finns dom som är övertygade om det, datorerna kommer eventuellt att slås ut, hissar stannar och flygplan driver omkring hur som helst, det är ingen hejd på vad vi kommer att få vara med om. Det ser vi ju i media varje dag och har så gjort länge. Men man kan nog rädda sig med hjälp av Microsoft. Oss emellan så tror jag att min dator kommer att fortsätta att fungera, att en fiol kommer att låta som en fiol även efter årsskiftet, att dragspelet kommer att sprida sin glädje även i fortsättningen för dom som vill det och att radions P3 inte heller i fortsättningen kommer att spela folkmusik. Såg förresten i en musiktidning att hårdrock är missgynnad av media, radio och TV. Inte visste jag att folkmusik och hårdrock hade så många gemensamma nämnare. Därmed inget ont sagt om rockmusik.
Blickar vi tillbaka på detta århundrade så kan vi se att det har hänt väldigt mycket. Folkmusiken var på väg att dö även förra sekelskiftet, det var ju därför Anders Zorn ordnade till den berömda spelmansstämman i Gesunda 1906, detta århundrades första Zornstämma kan man väl säga. Det slog ju väl ut och vi levde vidare ganska gott. 2000-talets första Zornstämma kommer, som känt är, att hållas i Sörmland och Malmköping, veckan efter midsommar och blir avsparken då för det nya århundradet. Jag tror att vi med lugn och förtröstan kan se framåt mot en stabil och positiv utveckling för folkmusiken och vårt spelmansförbund.

I detta nummer av Sörmlandslåten kan ni läsa ett intressant bidrag från Stig Norrman och Torsten Åhbeck med återblickar från ett besök i Gammalsvenskby, Ragnar Alvfors har givit oss avskrift av en rapport från Nordiska Museets Arkiv om sörmländska spelmän, skriven av farmors syster Stina Wahlström. Arne Blomberg fortsätter med material från Vansö, efter Alice Bergström, som anknyter till den instundande julen.

Låt oss så sända en tacksamhetens tanke till alla som har kämpat för oss under 1900-talet, ingen nämnd och ingen glömd, och tack alla ni som på olika sätt har hjälpt till under det gångna året och medverkat till att göra 1999 till ännu ett framgångsrikt år för Södermanlands Spelmansförbund.
Jag önskar er alla en God Jul och ett Gott Nytt År.

Ingemar Skoglund

Årsmöte 2000

Reservera **lördagen den 18 mars** för årsmötet.
Förbundet firar 75-årsjubileum och det blir extra festligt.

Från Verbivka till Trelleborg - ett 70-årsjubileum

av **Stig Norrman** och **Torsten Åhbeck**

Från Verbivka (Pilträdsbyn) till Trelleborg, vad kan detta ha med Sörmland att göra? Det finns faktiskt en del beröringspunkter, men först den spännande bakgrunden.

Berättelsen om svenskbyborna är en fascinerande episod i den svenska historien. Allt sedan deportationen från Dagö 1781 till återkomsten till Sverige och Trelleborg 1929, kämpade byborna vid floden Dnjepr i Ukraina under svåra förhållanden för att behålla sin svenska identitet, sitt språk, sin historia och sina traditioner.

Färden till Ukraina under övervakning av överste Silneljnikov och hans kasanska kyrassiärer var en dödsmarsch. Vid ankomsten till steppen vid floden Dnjepr återstod endast omkring 500 av de ursprungliga ca 1200 dagöborna och det berättas att vid vinterkvarteret utanför Poltava dog så många svenskar att den ryska lokalbefolkningen lärde sig deras begravningspsalmer utantill.

I Gammalsvenskby har kyrkan alltid stått mitt i byn och till stor del var det också prästens och lärarens förtjänst att byn under den första tiden inte gick under i fullständig förvildning och andlig misär. Gudstjänstlivet var intimt förknippat med det kulturella livet och med traditionerna i byn, vilket otvivelaktigt var ett stöd i svåra tider men periodvis också till men för den profana folkliga musiken. Sträng kyrkotukt upprätthålls enligt 1686 års kyrkolag men trots detta dog den folkliga dans- och ceremonimusiken aldrig ut men fick tidvis föra en närmast underjordisk tillvaro. Efter senaste sekelskiftet lär det t o m ha vimlat av spelmän i byn.

I den repertoar som finns bevarad från Gammalsvenskby finns det i dag endast spår av den forna svenskestniska musiktraditionen. Huvuddelen av musikmaterialet utgörs av valser och polkor av ryskt eller centraleuropeiskt ursprung, ofta hämtade ur populära operetter och sångspel. Denna musik kom troligtvis in i svenskbyrepertoaren via ett 70-tal polsk-tyska kolonister som åren 1804-1805 slog sig ned i området och bildade egna byar runt Gammalsvenskby. Hos tyskarna ordnades det ofta dans och dit drog man i gång och dansade och slogs. Tyskarna hade också flera duktiga spelmän som senare kom att spela tillsammans med de svenska spelmännen på dansstugor och bröllop. Fast när det skulle vara ett "fint" bröllop i Gammalsvenskby tingade man helst tyska spelmän.

Uttrycken "traditionsbärare" eller "storspelman" förekommer aldrig i samband med den instrumentala folkmusiken i Gammalsvenskby. Visserligen nämns spelmän vid namn men det tycks mera haft med existens än spelskicklighet att göra. Några uppgifter om spelmän från dagötiden finns inte. Den enda namngivna är Rotas Mats (Mathias Magnusson Ahlström 1748-1839), lärare och traditionsbärare som såg till att det svenska språket och musiktraditionerna hölls levande i huvudsak med hjälp av fiol. Duktiga spelmän som omnämns senare är Andreas Sigalet, Simon Simonsson Kotz (klockare i byn) och hans kusin Henrik Simonsson Kotz.
Vidare kan nämnas Gustav Pettersson Utas (efter vilken Olof Andersson tecknade upp åtta melodier 1929) samt Gustav Henriksson (H:son) Kotz.

Bland tyska spelmän som spelade tillsammans med svenskarna talar man ofta om Nicklaus och Werler, klarinettist resp fiolspelman som de som troligen haft störst inverkan på den dansmusikrepertoar som finns bevarad från Gammalsvenskby.

Efter deportationen 1781 fick byn aldrig mer någon kontakt med den svenska kulturen i Estland. Kvar på Dagö fanns då ca 500 personer och vid sekelskiftet 1900 hade den svenska kulturen på Dagö i stort sett dött ut.
Hur gick det då med den musik man förde med sig ned till Ukraina? De man brukar kalla kulturbärare (präster, klockare, lärare etc.) tycks huvudsakligen ha verkat inom de allmänkulturella och religiösa sektorerna i byn. Dessa byfunktionärer hade under den första tiden i det nya landet en direkt repressiv verkan på den profana musikkulturen, såvida det inte gällde den gamla ceremonimusiken vid bröllop eller harmlösa sång- och danslekar. Av de traditionella dagöinstrumenten säckpipa och stråkharpa känner svenskbyborna inte till säckpipan. John S. Hoas som utvandrade till Kanada 1913, spelade stråkharpa (tahl-harpa) men menade att detta instrument knappast spelades i Gammalsvenskby utan försvann redan på Dagö då en religiös väckelse drog fram över ön.

Men varför då detta intresse för Gammalsvenskby hos några sörmlänningar? Under folkmusikvågen på sjuttiotalet var folkmusikintresset på topp i alla landskap så även i Sörmland. Gamla spelmän och arkiv stormades i jakten efter melodier , helst polskor, ju äldre desto bättre och funna uppteckningar var definitivt värda sin vikt i guld. Detta intresse drabbade även en av denna artikels författare, Stig Norrman, som gjorde en inventering av folkmusiken i östra Södermanland, och fann att skärgårds-befolkningen i äldre tider hade kontakt med sjöfarare från svenskestland, bl.a. Dagö. Även spelmän nämndes och sedan var steget inte långt till Gammalsvenskby, denna bosättning med sin gamla svenska sjuttonhundratalskultur. Ett scoop ...?

Så många åldriga polskor hittades nu inte men en osedvanligt trevlig fiolspelare och traditionsbärare, Gustav H:son Kotz; dessutom en notbok tillhörig den tidigare nämnda klockaren och spelmannen Simon Simonsson Kotz och ett band med musik av spelmän från Kanada.
Gustav H:son Kotz, Buttle, har tillägnat sig en stor del av sin fars, Henrik Simonsson Kotz, repertoar och lärde sig spela genom att sekundera honom. En annan lärare var den förut nämnde tyske spelmannen Hans Werler som spelade mycket tillsammans med hans far. När Gustav H:son var 14 år spelade han första gången till dans och under de nära två år han var spelman i byn spelade han inte bara hos svenskarna utan var ofta tingad även till de tyska byarna. Sista kvällen i Gammalsvenskby satt han och Werler i *selbud* (läsestugan) och spelade till klockan ett på natten. Fem timmar senare kom ångbåtarna och hämtade byborna för färden mot Odessa och Sverige. Efter Gustav H:son Kotz tecknades 19 melodier upp av Stig Norrman 1984.

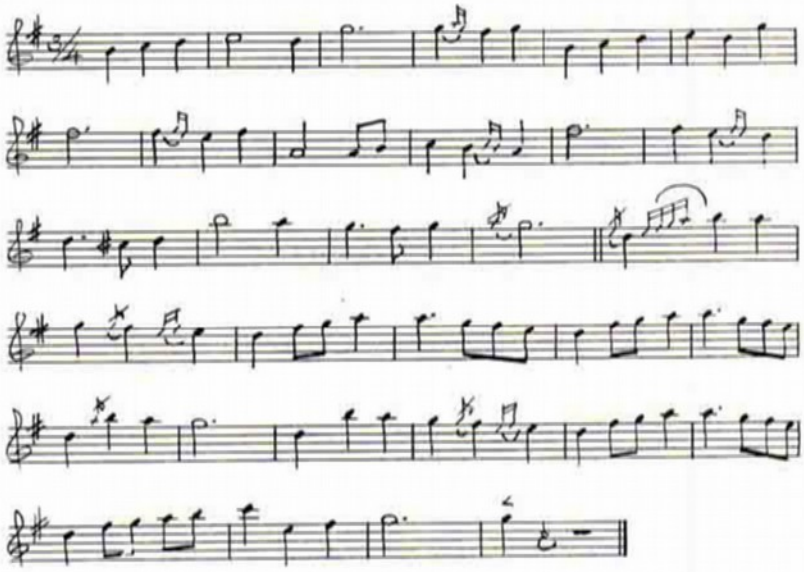

Brudvals efter Gustav H:son Kotz

Svenskbyborna blev efter ankomsten till Sverige ganska snart indragna i en inflammerad politisk debatt och bl a anklagades de för att komma och ta jobben från andra svenskar. En del av byborna, ett sjuttiotal, reste vidare till släktingar i Kanada medan andra några år senare reste tillbaka till Ukraina. Många tog också illa vid sig av skriverierna i pressen och skar helt enkelt av alla band med det förflutna; man ville inget högre än att bli en självklar del i det svenska samhället. En del bytte namn och isolerade sig från övriga svenskbybor. Så småningom tappade också massmedia intresset för dem. Idag är läget ett annat och man ser på sin historia med stolthet. Man firar minnet av ankomsten till Sverige den 1 augusti varje år i Roma på Gotland.
Ett jubileum firades i år, 1999, och inbjudna var Totte Hultmans trio från Södertälje, så vitt vi vet den enda musikgrupp som har svenskbybornas musik på sin repertoar. Gruppen består av Anita Hultquist (fiol, dragspel), Stig Norrman (fiol, svensk säckpipa) och Torsten Åhbeck (fiol, nyckelharpa).
Varför då denna sörmländska trios medverkan under jubileumsdagarna? Stig Norrman och Torsten Åhbeck började spela tillsammans 1986. När Anita Hultquist anslutit sig blev Stigs uppteckningar underlaget för gruppens repertoar från Gammalsvenskby. En kombination av alltfler musikuppdrag och alltmer fördjupad personkontakt har efter hand bidragit till omdömet "svenskbybornas husband".

Festligheterna som lockat cirka 300 inbjudna deltagare från flera länder började onsdagen 28 juli och pågick veckan ut. Den officiella delen avslutades högtidligen söndagen 1 augusti med högmässa i Roma kyrka som var fylld till absolut sista plats, alla ståplatser inräknade.
Totte Hultmans trio var engagerad för att spela vid tre tillfällen, vid en välkomstfest i Vänge hembygdsgård för gäster från Kanada, vid jubileumsbanketten på restaurang Borgen i Visby och i parken vid Svenskbygården i Roma. Eftersom ingen av de tre spelplatserna var den andra lik och inget utrymme gavs för repetitioner "på plats" gällde det alltså att planera väl. Men god planering och vettiga förberedelser kan tyvärr inte alltid utesluta vissa problem. Borgens proffsiga ljudanläggning var tyvärr präglad på dansbandssound och reagerade till en början litet tjurigt mot dragspel, säckpipa och nyckelharpa. Men elektroniken anpassades raskt till såväl gruppens handfasta grejor som till publiken och alla var nöjda och glada!

För de tillresta gästerna från Kanada blev samlingen i Vänge främst ett forum för information, kontakter och samtal. Kort sagt, man träffades och trivdes och applåderade tacksamt låtarna som man fann really nice även om saffranspannkaka med salmbärssylt var starka konkurrenter.

Den tredje spelningen föregicks av högtiden i Roma kyrka, högmässa med nattvardsgång. Av praktiska skäl var in- och utpassering tillåten under de dryga två timmar som gudstjänsten varade och kyrkporten stod hela tiden öppen mot den strålande sommaren utanför. Ceremonin inleddes av procession med stiftets biskop och flera präster. Den högtidliga stämningen förstärktes ytterligare av kyrkosången: koralerna och hymnerna lyfte mäktigt och fullödigt mot valven, effekten av körer och menighet var imponerande. De ur trion som lyckats krångla sig längst fram i den fullsatta kyrkan (cirka 900 personer) fick med den mäktiga sången i ryggen en musikalisk upplevelse förunnad.
Därefter var det dags för Totte Hultmans sista framträdande. Helt plötsligt reste sig mörka moln vid horisonten, de tjocknade, tornade upp sig över allt och alla och löstes upp i sommarens enda regnskur.

För Totte Hultmans trio är musiken från Gammalsvenskby ett spännande inslag i den sörmländska repertoaren och det känns hedrande att om än i ringa mån kunna bidraga till att hålla historien levande.

Totte Hultmans trio i parken vid Svenskbygården.

Spelmän i Sörmland

Ragnar Alvfors

I Sörmlandslåten nr 1 1995 hade jag en artikel införd om Josefina Andersson " en sjungande människa" från Flenmo by i Mellösa.
Hon hade en äldre syster vid namn Stina, född 1869 och gift Wahlström, som i viss mån delade det musikaliska intresset med sin syster. Stina var under 1930- och 40-talet s k meddelare till Nordiska Museet och hann under en tiden lämna in nära 80 rapporter.
De behandlade alla olika förhållanden på den Sörmländska landsbygden. Här några exempel på ämnesområden: Kryddor, Fotogenlampor, Rödfärg, Gratulationer, Halmtak, Gamla bakningsmetoder, Nödår.
Men där finns också oss mer närliggande ämnen såsom Dryckessånger, Dansplatser och sist men inte minst Spelmän.
Eftersom dessa båda kvinnor var systrar till min farmor och jag i viss mån delar deras intressen har jag ägnat dem speciell uppmärksamhet.

På Nordiska Museets Arkiv har jag gjort en avskrift av Stina Wahlströms rapport om Spelmän, som täcker Mellösa och några närliggande socknar. Originalrapporten omfattar sex handskrivna foliosidor och Stinas honorar var kr 4.
Rapporten är bifogad dessa inledande rader.

Nordiska Museet:Etnologiska Undersökning
Svar på frågelista/specialfråga nr 113
Ämne: Spelmän

Landskap: Södermanland
Härad:Willåttinge
Socken: Mellösa

Meddelare: Fru Stina Wahlström
Namn, adress, födelseort och födelseår:
Hemgården, Vadsbro, Mellösa år 1869

Spelmän har funnits i bygden, men ej har det varit gott om dem. I Duvnäs gård Mellösa var det två bröder, Lars Petter och August Persson, födda på 1840-talet. Lars Petters svåger, hemmansägaren Anders Gustav Larsson, Kramnästorp, spelade även fiol.
Vid Hellefors Bruk hade vi en spelman vid namn Ludvig Törnberg, filare till yrket. Han spelade alltid vid Midsommarfesten i Hellefors bruk under Brukspatron L.G. von Celsings tid. Född även omkring 1840. En yngre spelman vid bruket var mekaniske arbetaren Konrad Hellqvist, dessa båda spelade tillsammans vid många Midsommarfester, född omkring 1860.
En annan spelman var skomakaren Birfelt, spelade ock tillsamman med dessa första.
En brorson till L.P Persson, Ramsbäck, Mellösa spelade även fiol fint, ett arv i släkten.
Vid Hellefors ännu en trio duktiga spelmän, mekaniker Oscar Andersson född år 1871 samt hans svåger, likaledes mekanisk arbetare, Carl Ljungberg född år 1873, båda avlidna för något år sedan.
I denna trio spelades också Cello, förr mekanisk arbetare Hjalmar Lindkvist, numera Hemmansägare i Gorgholm, Mellösa. Har verkat som körledare i Hellefors Manskvartett i många år och fått Diplom.
En annan spelman vid Hellefors erinrar jag mig också. En dalkarl vid namn Larsson spelade dragspel tillsammans med Konrad Hellkvist. Under det han spelade sjöng han eller joddlade musiken. Det var ett stort nöje att höra honom. Kom ned till Sörmland som vävskedshandlande och trivdes gott och blev där till sin död. Kallades alltid Dalkarln.

I Vadsbro socken fanns det en släkt musiker. Fadern hette Karl Ersson och var arrendator under Hedenlunda, gården hette Norrtorp. Både han och hans hustru voro mycket livliga och glada människor och uppfostrade många barn. Karl Ersson var fiolspelman och flera av

hans söner. En son spelade klarinett och två andra söner spelade fiol. Karl Ersson var född på 1830-talet.
Vid Östtorp i Vadsbro hade vi också två spelmänner, Klaes och Johan Andersson, båda spelade fiol, fin dansmusik.

I Årdala socken hade vi en kvinnlig fiolspelare, Matilda Blyckert som i sena ålderdomen drog vackra låtar på sin fiol. Född omkring 1850 och avled för några år sedan.
Angående förut omnämnda lantbrukaren Hjalmar Persson, Ramsbäck, Mellösa ber jag få omnämna att han är kunnig i notskrift i musik. Spelar tillsammans med lantbrukaren Åkerstedt, Mellangården, Mellösa. Båda dessa spelar tillsammans vid högtidsgudstjänster i Kyrkan, vid vigslar och jordfästningar samt andra högtidliga tillfällen. Spelar ej dansmusik. Båda födda i början på 1880-talet och leva ännu.

I Floda socken, Södermanland levde en spelman vid namn Albert Boström född omkring 1850, murare till yrket och en konstnär i detta. Satte upp rörspisar (i rum) med egna vackra stilar. Även i kök med kupa, över järnspis och bakugn blev det vacker stil både för kupan och bärning för den så det var en fröjd att se det. Bakugn med rökutgång i själva skorstenspipan så man behövde ej få nedsotat och rök över järnspisen eller väggar ovan den.
Så gjordes vid ombyggnad av mitt hem Kramnäs gård, Mellösa sn.
Nämnda Boström var mycket skicklig spelman, spelade mest dansmusik. Spelade även en låt som han kallade Klockspel, en avdelning knäpptes på strängarna, en avdelning tjändtgjorde stråken. En vacker vals spelade han, kallades Flodavalsen. En son till honom, även murare, bosatt i Katrineholm, Bernhard Boström, medlem i Södermanlands Spelmansförbund och Styrelse, skicklig spelman och deltar i tävlingar och erhållit diplom och flera pris. En annan son, Ivar Boström bosatt i Valla, Södermanland, är även fiolspelare.

I Sköldinge har vi Karl Rickard Ahlberg och i Floda, Södermanland ha vi Karl Gustav Axelsson och Ivar Hultström, medl. av Södermanlands Spelmansförbund och i Styrelsen. Herr Hultström stått som Ordförande i många år.

Stina Wahlström

Genom nuvarande ordförande i Förbundet, Folkskolläraren Gustaf Wetter, Katrineholm är jag i tillfälle meddela att en kort biografi jämte deras repertoar är att läsa i Svenska Låtar, Sörmlandsdelen, å resp sidor 41, 48, 64.
Detta gäller också Spelman Albert Boström, fast kanske annan sida.
Herr Wetter skriver vidare:
"För utförligare upplysningar vill jag hänvisa Nordiska Museet Etnologiska undersökning till utgivaren av Svenska Låtar, Amanuens Olof Andersson Musikhistoriska Museet, Stockholm./Gustaf Wetter".
I Vadsbro ha vi spelman Sven Forsberg, systerson till förut nämnda Karl Ersson, Norrtorp och är musiken arv i släkten. Sven Forsberg komponerar också och är medlem av Spelmansförbund, deltar i tävlingar och erhållit pris samt tillhört Styrelsen. Herr Forsberg är född omkring 1890.
I Blacksta sn har vi spelman Axel Andersson, skicklig spelman och spelar tillsammans med hr Forsberg.
En dotter till Prosten Gustaf Langborg, Gurli Langborg, spelar också fiol samt flera instrument . Ett arv i släkten, hennes mor prostinnan Langborg var mycket musikalisk, jämte hennes systrar, döttrar till Prosten

Runsten, Sollefteå, voro mycket musikaliska samt för sång. Således arv i släkten.

I Vadsbro hade vi ännu en spelmanssläkt, Möbersnickaren Axel Björkman som spelade fiol och andra instrument. Två söner till honom, Bror och Bertil Björkman är även spelmän.

I Floda socken, Himlinge by, Södermanland levde en hemmansäg. Anders Petter Andersson, född på gården och var spelman, född på 1840-talet. I den släkten har musiken gått i arv i många släktled. En dotterson till honom vid namn Gösta Ek och bosatt i Stockholm spelade många instrument.

En bror till först nämnda A.P. Andersson, Häradsdomare Rickard Andersson, Hvalsta gård, Sköldinge, född omkr 1857 spelade fiol och var även sångare. Sonen till honom, Kontraktsprosten Richard Ringmar, Torshälla, född år 1880, musiker och sångare, en annan bror Rektor Carl Ringmar, Birka Folkhögskola, Jämtland spelar även fiol och är sångare. En tredje broder Köpman Herman Ringmar, Eskilstuna spelar även fiol.

En son till Prosten Ringmar, Torgil Ringmar, filosofie kandidat, spelar även fiol och är storsångare, var med till Amerika för några år sedan då studenterna från Uppsala var dit över. De flesta av de här nämnda spela större kompositionsverk, ej dansmusik, jämte folkmusik.
I Sköldinge ha vi en allmogespelman Richard Ahlberg, deltagare i Södermanlands Spelmansförbund samt i tävlan då han erhållit flera pris. Uppnått 50 år men varit musikalisk sen ungdomen , spelar även orgel och har även försökt sig på att bygga orglar, mindre sådana som skolorglar.

I Öjja by, Flens socken var det en lantbrukare vid namn Oskar Rosén född omkring 1860 som spelade nyckelharpa, ett instrument som mycket sällan spelats här i orten. Avlidit för omkring 20 år sedan.

Detta är nu vad jag kan meddela angående spelmän.

Hemgården, Vadsbro 2/4 1942

Stina Wahlström

Gården Kramnäs, Mellösa sn 1916

Judas med pungen

"Att gå med stjärnan" var förr en del av jultraditionen i många trakter. Ungdomar drog från gård till gård för att underhålla, men också för att ställa till spektakel och tigga pengar, mat, öl och brännvin. Ett sällsamt följe utklädda – eller utspökade – till Herodes, de vise männen, en morian, någon gång en knekt eller fogde och alltid den hemskaste av dem alla – Judas med pungen!

På Vansö utanför Strängnäs har seden att gå med stjärnan levt kvar ända till våra dar och har skildrats i flera artiklar. När Sören Olsson och Arne Blomberg intervjuade Alice och Helge Bergström på Mälby, Vansö berättade makarna även om julspelet.

Det fanns inte en jul utan julspelet. Det bestod av kung, knekt, Judas, tre vise män och en stjärnförare. Det började på juldagens eftermiddag, när det blivit mörkt. De gick till gårdarna här och det pågick hela natten.

De sjöng utanför gården och drog runt med stjärnan och fråga om de var välkomna och fick stiga in. Det utmynnade i att i Betlehem föddes ett gossebarn och de skulle döda alla gossebarn som var under ett år.

Det var alltid dramatiskt när de kom. Judas var svarter i syna som den värsta morian.

Vi har ock en Judas, som bär våran pung,
jag tror han är kommen från skogen,
svarter i syna som den värsta murian,
så jag tror han kan skrämma bort alla små barn,
allra helst när man hör honom skratta.

Jag var livrädd när jag var liten, och kröp under sängen, sa dottern Barbro.

Mälby var väl inte bland de första gårdarna utan någon gång mellan fyra och halvfem på morgonen kom dom å sjöng. Tidigare var de väl inte helt nyktra, de blev bjudna på förtäring.

Det var enkla bondpojkar, bonddrängar som man kallade dem för. För dom var det en väldigt stor händelse att få bli med i stjärngossarnas tåg och bli bjudna på julens läckerheter och en och annan sup.

Numera går det städat till mot var det gjorde förr. Nu får man anmäla sig om man vill ha besök. Senast är det två år sedan vi fick det.

Hände det förr att man blev avvisad? Det hände väl, men man visste det nog på förhand. Dom som betraktades som religiösa hade nog sagt ifrån för det betraktades som lite häderi. Enkla grabbar som ägnade sig åt tolkning av det religiösa. Var aldrig flickor med? Nej, det var bara drängar.

Judas skulle skrämmas. Han hade hand om pengarna och förskingrade en del av det, han var tjuvaktig. Stod det några saker framme som var lätta att stjäla så stoppa han dom i sin pung och innan han gick skulle knekten, som skulle hålla ögonen på Judas, han plockade av honom det stulna. Så gör han fortfarande.

Och sedan var ju Judas mycket för det täcka könet och klappade dom vackra flickorna med sina sotiga nävar så dom blev svarta, skrattade Helge.

Arne Blomberg

Judas med pungen.

Efter Alice och Helge Bergström, Vansö. Upptecknad 1999 av Arne Blomberg

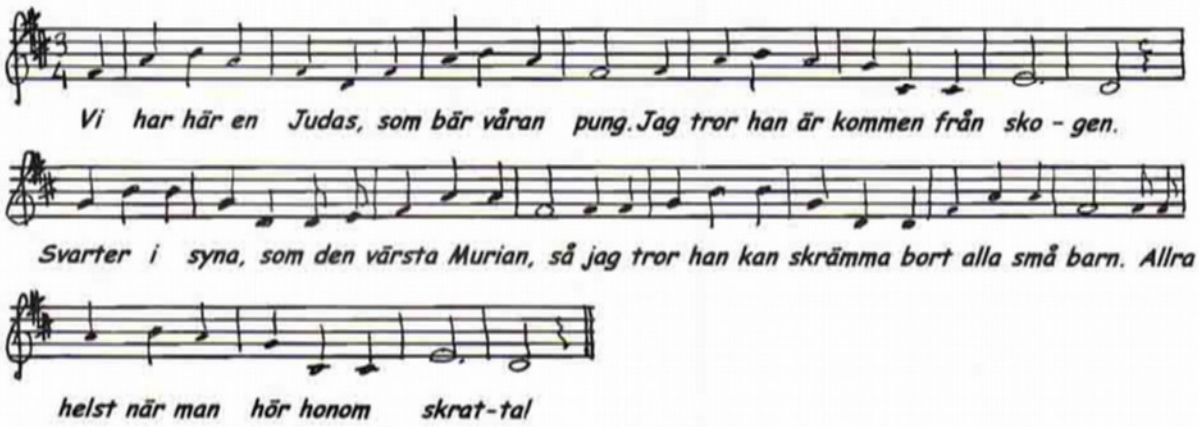

Vansö julspel

Julsjungarna i Vansö upprätthåller en tradition vars rötter kan spåras tusen år bakåt. Vad kan vara lämpligare att skildra i millenniets sista nummer av Sörmlandslåten än denna kulturhistoriska relikt?

I många kyrkor ordnas till advent och jul levande julkrubbor - små skådespel om julevangeliet, ofta med barn som aktörer. Redan på 900-talet ingick stora liturgiska skådespel i de kyrkliga traditionerna och det är framförallt julens stjärnspel - *Stella* - som bevarats i folkliga traditioner in i vår egen tid. En handskrift från 1100-talet beskriver hur tre präster "klädda som kungar" kommer från skilda håll i kyrkan och möts i mittskeppet och visar varandra den strålande stjärnan, upphängd över altaret. I senare versioner bärs stjärnan framför konungarna, visande dem vägen till stallet och krubban vid altaret.

Under seklerna utvecklades spelet alltmer, Herodes och djävulen introduceras och det ökade omfånget ledde under senmedeltiden till att spelet uppfördes av lekmän utanför kyrkan, med allt fler världsliga inslag.

Olaus Petri svarar för det äldsta svenska belägget: *Thet samma haffva ock wåre förfädher brukat, så här j landet, som j annor land, sedhan Christendomen Hijt kom, med wijsor, rijm och Comedier om helgha män, som föregaffz til godh exempel.*

Det är ur dessa spel som de folkliga julspelen uppstått, kanske först som ett privilegium för djäknarna och därigenom en del av den s.k. sockengången, som gav dem pengar till uppehälle under skolgången. Exempelvis blev skräddargesällerna i Bergen 1609 bötfällda för att de vid heliga tre konungars tid utan överhetens lov gingo omkring med en stjärna.

Sockengången förbjöds av riksdagen 1835 och härefter uppehölls traditionerna i många svenska bygder av ungdomar, som på detta sätt tiggde pengar, mat och brännvin till sina fester. Den lysande stjärnan är alltid med, en eldfängd konstruktion av tyg eller papper, upplyst av några stearinljus. Ytterdelen var vridbar och roterades för att inte tyget skulle antändas.

Men traditionen upphörde under 1800-talet. I städerna slocknade stjärnan redan på 1850-talet och årtiondena därefter upphörde stjärngången även på landet. Några socknar i norra Sörmland är - i dubbel mening - lysande undantag. Allra längst har stjärnan lyst i Vansö - och där lyser den faktiskt fortfarande på juldagsnatten.

Spelet har uppteckats tre gånger, 1928 av Axel Ringström efter Gustaf Welander, Vansö, 1942 av komminister Gösta Lundgren och 1966 av Ingegerd Bergström i en tvåbetygsuppsats där hon gör intressanta jämförelser mellan de tre uppteckningarna. Ingegerd, som idag heter Tidlund i efternamn och bor i Motala, är en viktig meddelare om Vansöspelet och hennes uppteckning från 1966 publiceras nu i Sörmlandslåten.

Rollistan består av sju personer; stjärnföraren, de tre vise männen, kungen med sin knekt och Judas. Gösta Lundgren beskriver deras klädsel 1942: *De tre vise männen äro vita med röd kartuschrem och bälte i samma färg och ha låga vita mössor med bokstäverna W.M. d.v.s. "vise män". Stjärnföraren har mörk rock och vita byxor och oftast mörkare mössa. Konung Herodes och hans knekt bära husaruniform och stora sablar. Judas, som är spelets rolighetsminister och svarar för det burleska inslaget, är vanligen klädd i en vänd fårskinnspäls, är luden i ansiktet och har en lång röd näsa och en gammal trasig hatt med bokstäverna J-D samt bär käpp med skälla och en pung att samla upp bidrag till de många ljusen, som erfordras för stjärnan.*

Man gick från gård till gård under juldagsnatten, knackade på fönstren för att väcka de sovande och höll upp den lysande, roterande stjärnan. Som regel var man välkommen, släpptes in och trakterades. Judas gör sin entré i senare delen av spelet och väl inkommen gör han ofog, stjäl värdeföremål, godsaker och brännvin och det är knektens uppgift att återställa det stulna innan sällskapet drar vidare.

Ingegerd Tidlund har sett till att hennes uppsats, bandade intervjuer, en videoinspelning, foton m.m. finns i spelmansförbundets arkiv för vidare studium. Ett intressant material om en fascinerande sörmländsk kulturell relikt!

Arne Blomberg

Vansö julspel

Upptecknat 1966 av Ingegerd Bergström

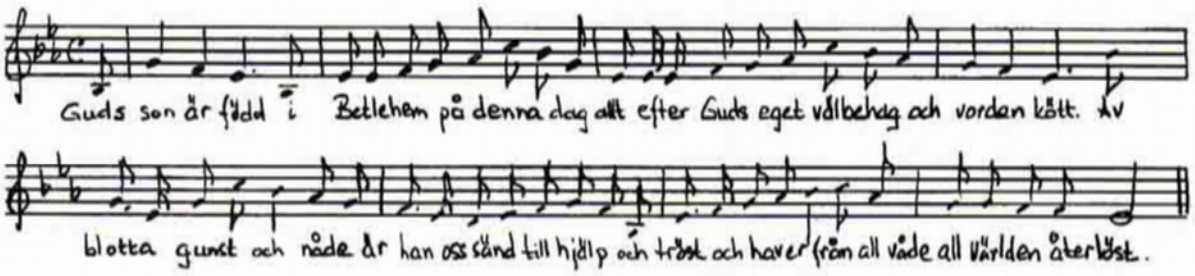

1.

Guds son är född i Betlehem på denna dag
allt efter Guds eget välbehag
och vorden kött.
Av blotta gunst och nåde
är han oss sänd till hjälp och tröst
och haver från all våde
all världen återlöst.

2.

Ack himlabud av änglar och härskarone
förkunna frid på jordene
och prisa Gud.
Med rena änglatungor
med harpor och basunaljud
de hjärteligt lovsjunger
och prisar Herren Gud.

3.

De vise män och hedningar av Österland.
som kommo ifrån Midian
till Betlehem.
Uppläto sina håvor
med hjärtans största rörelse
och skänkte honom gåvor
guld, myrrha, rökelse.

4.

För Jesu död låt oss vår tid väl akta på
att ej vår stjärna slockna må
för Jesu död,
när brudgummen han kommer
att då vår stjärna brinna må
och vi med alla fromma
i salen få ingå. ://

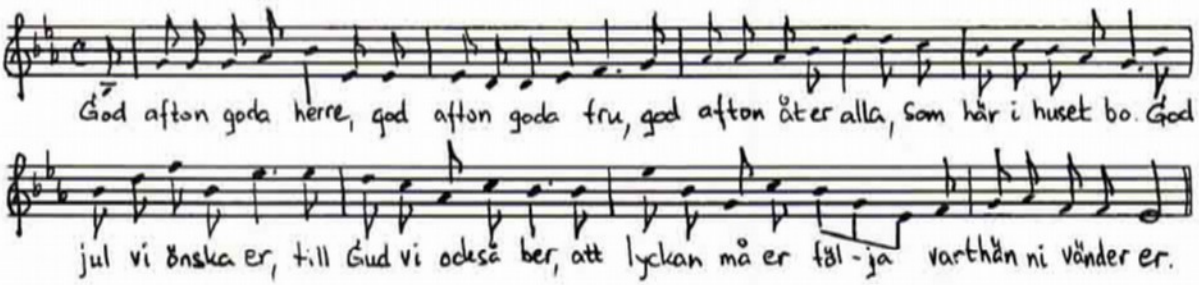

1.

God afton, goda herre, god afton, goda fru,
god afton åt er alla, som här i huset bo
God jul vi önska er, till Gud vi också ber,
att lyckan må er följa, varthän ni vända er.

2.

Vi hava sett en stjärna och den har lett oss hit
och änglarna de sjöngo allt uti himmelrik.
Ja, ära vare Gud, som uti höjden bor,
frid vare ock på jorden, så sjöngo änglars kor.

3.

Vår frälsare är kommen, han gästa vill hos er,
om rum i edra hjärtan han vänligt eder ber.
Han föddes till vår värld utav en jungfru ren,
en krubba blev hans vagga, hans bädd blev utav strå.

4.

Vi komma nu att fira vår julefest hos er
och lovad vare Herren, som Sonen skickat ner,
hit ner till jordene alltifrån himmelen.
och gladeligt vi säga: god afton alla här!

ooOOoo

Kungen: Förlåt att jag så dristig är
och in till eder stiger
allenast jag om ursäkt ber
och lyckan önskar eder.
Min fråga blir till er så här
att nu vår högtid nalkas
jag lika glad går härifrån
om jag ej hit fått nalkas.
Turkar och hedningar hava mig slagit,
de tre vise männen hava mig bedragit.
Men var haver jag min knekt?

Knekten: Vad befaller hans majestät?

Kungen: Jag befaller, att du ska sadla mina gångare grå,
att jag till Betlehem rida må
och där uppsöka och döda alla
sven- och piltebarn,
vilka icke äro fyllda ett och ett halvt år.
Men var har de tre vise männen tagit vägen?

Knekten: De hava tagit en annan väg hem till sitt land igen.

Kungen: Det förtryter mig storligen
att de tre vise männen haver mig så bedragit
och farit en annan väg hem till sitt land igen.
Men var haven I funnit denna stjärna?

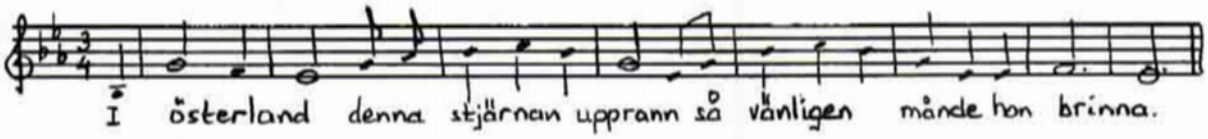

I Österland denna stjärna upprann
så vänligen månde hon brinna.

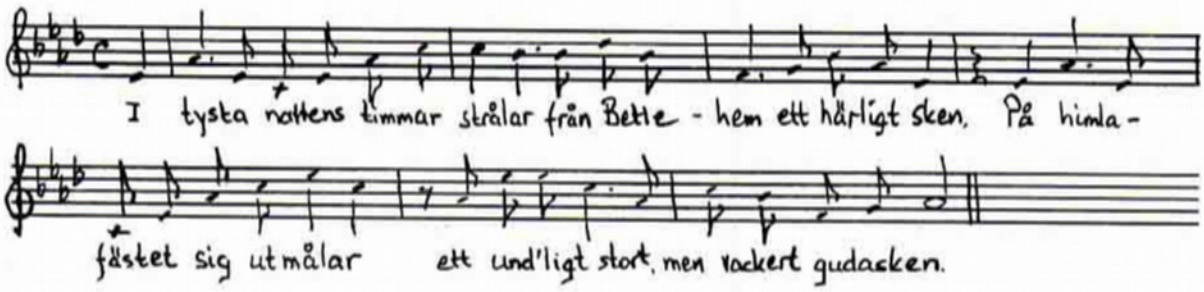

1.

I tysta nattens timmar strålar
från Betlehem ett härligt sken,
På himlafästet sig utmålar
ett und´ligt stort, men vackert gudasken.

2.

I hednaland där syns en stjärna
vad undlig syn den bådat har,
så att de männen ville gärna
den stjärnan följa, tills den stannat har.

3.

Det var tre män av Österlandet,
som denna stjärna efterföljt.
De vandrat har till detta landet
där himlens ljus för dem ej var fördolt.

4.

När de en längre tid ha vandrat,
och hunnit fram till Betlehem.
De ej sin långa vandring klandrat,
ty nu de hava funnit Frälsaren.

5.

Sen börja de att Herren prisa
och sedan giva honom skatt.
Vi därför alla må beprisa
var Frälsare i denna dunkla natt.

För med i vårt sällskap en Judas vi har
men bli ej för honom förskräckta.
Ty han är så ful som den värsta murjan
han låter sig alls inte skräckas.

Att skratta och tigga det är hans idé,
men bliven ej onda, goda vänner vi be,
ty knekten skall honom nog tukta :/:

Knekten: Får vi visa våran Judas?

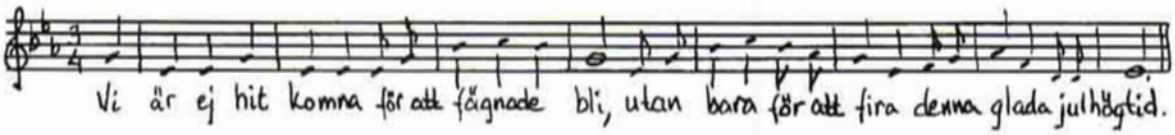

Vi är ej hitkomna för att fägnade bli,
utan endast för att fira denna glada julhögtid ://:

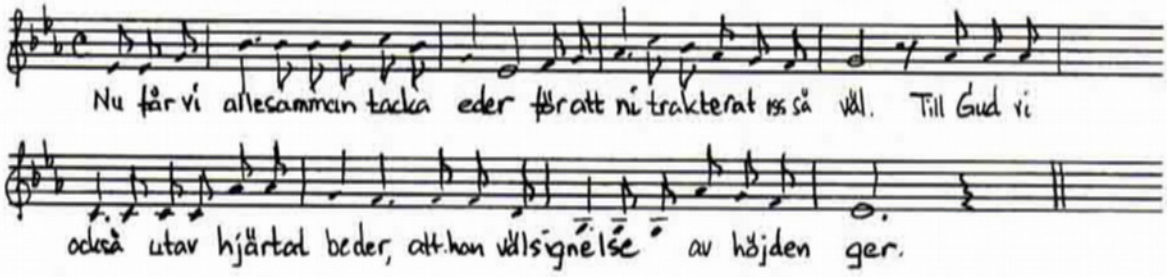

1.

Nu får vi allesammans tacka eder
för att ni trakterat oss så väl.
Till Gud vi också utav hjärtat beder,
att han välsignelse av höjden ger.

2.

Nu är tid att härifrån sig vända
och till en annan by begiva sig,
Stjärnan åter sina ljus upptända,
folket önskas leva uti frid.

3.

Se föraren, som bilden han står stilla,
blott sin stjärna ståtligt förer han,
och vår Judas, som sig själv inbillar,
att han herre över kungen är.

4.

Många barn de kanske äro glada,
kanske ingen dem ett julbord ger,
kanske när de sörja eller klaga:
"Ingen pappa, ingen mamma mer."

5.

Åter goda pappa, goda mamma,
vilken längtans julkväll inne är.
Åter skåda, åter se varandra
uti himlen, om vi råkas där.

6.

Men om vi för evigt där få råkas,
vilken sällhet mera önskas då
människan sin trogna make skådar
o, så ljuvligt tänker däruppå.

Adjö farväl, ännu en gång vi säga här
till alla, som härinne är, adjö, farväl.
Nu få vi hädan tåga
och följa denna stjärnans ljus.
Vår Gud vi sen skall lova,
uti ett annat hus. ://

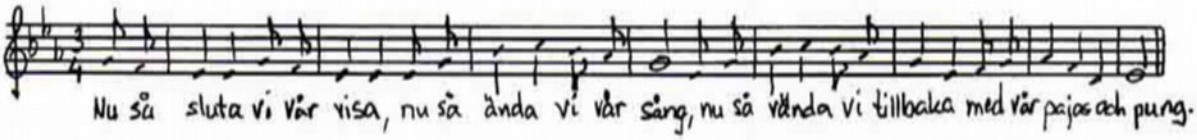

Nu så sluta vi vår visa,
nu så ända vi vår sång,
nu så vända vi tillbaka
med vår pajas och pung. ://

Inbjudan till

2000 års spelmansstämma i Eskilstuna

Eskilstuna Spelmansgilles traditionella marsstämma
lördagen den 4 mars
med start kl.14.00 i St. ESKILSSKOLANS AULA.

Mellan 14.00 och 17.00 spelas vacker och medryckande folkmusik från scenen av inbjudna och gästande spelgrupper och solister från Södermanland och angränsande landskap.
Bra utrymmen för buskspel står till förfogande.

Cafeteria i bottenplanet

Fri entré
Parkering på skolans område

18.00 blir det folklig dans
i PRO-lokalen mitt emot Fristadsskolan.
Levande musik av gästande spelmän och lokala grupper.

HJÄRTLIGT VÄLKOMNA !

Arr: Eskilstuna Spelmansgille och 75-årsjubilerande Södermanlands Spelmansförbund
Med stöd av Eskilstuna Kultur

Spelstuga den 22 januari

Lördag den 22 januari 13.00 – 17.00
ordnas en allspelsträff i ABF-huset, Kungsgatan 12, Eskilstuna. Alla spelmän hälsas välkomna till en härlig samspelsdag **utan publik**. Under säker ledning av **Ulf Lundgren** kommer vi bland annat att gå igenom låtarna i **Allspelshäfte 2.**

INGEN DELTAGARAVGIFT

Kaffeservering till självkostnadspris.

Anmäl er gärna senast 16 januari så vi har kaffe och bröd så det räcker:
Torsten 016-420070 Ingemar 08-550 97320

Djurgårdens Spelmanslag Södermanlands Spelmansförbund

Välkomna till den 16:e spelmansstämman
i Elektron, Gnesta
Lördag den 5 februari 2000

Program

09.00 –11.30 Låtspelskurs under ledning av **Arne Blomberg**

Danskurs **Karin och Ellge Jakobsson** lär dej dansa bondpolska och andra uppländska danser

obs: anmälan till kurserna senast 1 februari

Deltagaravgift 100:-

Konserter i filmsalen

12.00- Musikskolan spelar

12.30-
13.30 **Johan Hedin och Sofia Karlsson**
Två av landets främsta folkmusikartister i ett spännande program
Med traditionell och nyskapad folkmusik och sång.

14.00 Stämman blåses in
Allspel och scenspel av gästande spelmän .

14.00 - 15.00 Sång och danslekar för barn i C-salen med **Åsa Englund**

16.00 – 17.00 Visstuga med **Lena och Ingvar Jörpeland**
17.00 – 18.00 Instruktion i enkla danser med **Olle Olsson**

18.00 – 23.00 **Dans i B-salen till musik av gästande spelmän**

För kaffe och matservering svarar **Gnesta Musikskola**

Entré: 60:- Spelmän och barn under 15 år gratis

Information och kursanmälan till: **Sten Eriksson 0158-10304**
Ingemar Skoglund 08-550 97320

Arr: Folkets Husföreningen, Ortens spelmän, Södermanlands Spelmansförbund
Länsbildningsförbundet, , Gnesta Kommun

MARKNADSTIDNING

B

SÖDERMANLANDS SPELMANSFÖRBUND

Johansvägen 16
151 39 SÖDERTÄLJE

Svenska Låtar, Södermanland
Vår landskapsdel av det klassiska storverket. 207 uppteckningar. Faksimil av orginalutgåvan från 1935
Pris 50:-

A G Rosenberg, 420 Svenska Danspolskor
från Södermanland och andra landskap. Faksimil efter utgåvor från 1876–1882
Pris 60:-

Sörmländska visor del I, II, III
Visor för praktiskt bruk från den sörmländska traditionen. Ett 30–tal visor i varje del.
Pris 20:-/styck, kassetter 50:-/ styck

A P Andersson
75 låtar och visor från Södermanland och Närke upptecknade 1880 av skolläraren i Västra Vingåker, August Petter Andersson.
Pris 60:-

August Karlssons låtar
49 låtar från södra Uppland och norra Sörmland som August Karlsson spelade dem.
Pris 50:-

50 Sörmlandslåtar för två fioler
Utgiven till minne av Olof Andersson. Arrangerade av Olof Andersson
Pris 50:-

Sörmlandslåtar
av C G Axelsson, Flodafors. Utgiven 1960. Egna kompositioner.
Pris 50:-

Folkmusik från norra Södermanland,
K P Leffler. Faksimil efter utgåvor från 1899–1900.
Pris 75:-

Morfars fars dansmusik
Berättelser och beskrivningar om den äldre generationens dansnöjen och spelmän och hur traditionen lever idag.
Pris 25:-

August Lindblom
97 låtar ur två spelmansböcker från 1836 och 1856 samt historik om den legendariske storspelmannen.
Pris 50:-

Sörmländska allspelslåtar
Norhäfte samt kassett med gamla och nya allspelslåtar från vårt landskap.
Pris 40:-

Visor & versar
Av Anders Björklund och Gunnar Nordlinder, 87 Sjömansvisor från alla de sju haven.
Pris 50:-

I den sköna Vingåkersbygden, kassett
Folkmusik från Vingåker med Simmings, Anita Hedlund och Christina Frohm.
Pris 50:-

Välkommen till världen, kassett
Visor och ramsor för små och stora barn från den sörmländska traditionen, med våra bästa vissångare.
Pris 50:-

Mina 80 år som spelman 1916-1996,
Axel Andersson minnesbok.
Pris 160:-

Kalsonger blå
och andra visor från Gnesta
Pris 60 kr

Beställ hem våra böcker, noter och kassetter så här:
Ring din beställning till Torsten Gau, tel. 016 – 42 00 70 eller skriv till honom på adress Mestavägen 1A, 632 33 Eskilstuna, så får du ett paket med faktura på posten. Porto tillkommer.